

Résumé

Đorđe Stanković

Le Réforme d'instruction publique en Banovina Croatie et Les Serbes en Slavonie

Banovina Croatie a constitué 26. Août 1939., par d'accord entre le présidente du gouvernement yougoslave Dragiše Cvetkovića et le présidente du Partie Paysan Croate (PPC) Vlatka Mačeka. Jusq' au Août 1940., avec 54 décrets et réglemens l' autorité nouvelle croate a exécuté la réforme de l'instruction publique très radical dans „l'esprit national croate” et dans „l'idéologie du PPC”. Les Serbes en Banovina et particulirment en Slavonie (24% des populations) ont discriminé: les étudiants à l'Université Zagreb et dans les Ecoles Hautes Etudes, les élèves, les maître à e'écoles primaires, les élèves, les professeurs à l'écoles secondaires et l'écoles professionnelles.

ТЕОРИЈА
THEORY

Горан Милорадовић

УДК: 830(436).09-31

Историјско у роману *Радецки-Марш*
Јозефа Рота¹

Апстракт: Овај прилог представља покушај чишћања једног књижевног дела као историјског извора, путем иденификовања историјских догађаја, појава и процеса у њему, као и ишчевих кријеријума за њихову периодизацију; разумевања његовог схваћања историје, миша и времена; утврђивања његовог виђења друштва о коме пише и у коме пише, савремених идејних струјања и моралних назора; као и издвајања његових психолошких ојажања.

„Благо очевима чији су синови луди!”
Ј. Рот, Радецки-марш, с. 414.

Овај рад заснива се на претпоставци да је књижевно дело својерсно сведочанство свог времена и да садржи за историчара вредне чињенице.² Оне у литературу неминовно доспевају, јер је сваки писац одређен околностима у којима ствара и, хтео - не хтео, производ је и учесник историјског процеса. Јозеф Рот је објединио у себи више улога, па би могао бити читан и на више начина: као књижевник, као филозоф, као психолог, као историчар и као

- 1 Мозес Јозеф Рот (2.9.1894.-27.5.1939), поаустријанчени и покатоличени Јеврејин, родом из малог места Броди у Хабсбуршкој Галицији. По повратку из рата и руског заробљеништва радио као новинар, често путовао, а у своју књижевност насталу по хотелима и кафанама унео је много аутобиографског. Пропаст Хабсбуршке Царевине, а потом долазак нациста на власт у Немачкој потпуно га истискују из његовог миља. Последње године провео је у Паризу, лагано се уништавајући алкохолем. По мишљењу Томислава Бекића, аутора предговора уз издање на српском језику, историјски роман *Радецки-марш*, завршен 1932. године, Ротово је најбоље дело.
- 2 Савремена књижевност би се могла сместити унутар спектра чије половине чине два концепта, заснована на врсти грађе која се користи: *fiction* и *factio*н литература. Идући ка средини тог замишљеног спектра срећемо разне хибридне форме, а идући ка његовим крајевима на једном налазимо измаштане светове, а на другом историјски роман. Историјски роман од научне литературе разликујемо по томе да ли је тежиште дела на форми и проседеу или на фактографији и методологији. Разуме се да је историчару најзанимљивији за истраживање управо историјски роман, али ни „фантастика” не мора да буде сасвим фантастична. види, нпр.: Горан Милорадовић, „Poreklo i značenje likova u Zamjatinovom romanu 'Mi'”, *Tokovi istorije*, br. 1-2/1995, s. 167-187.

учесник. Нас најмање занима литерарна страна његовог дела, коју препуштамо теоретичарима књижевности, а анализу усмеравамо на остале могуће садржаје, преваходно оне за које налазимо да су од значаја за историјску науку. Уз оgradu да се, наравно, може расправљати о количини, врсти, квалитету, па и нашем тумачењу података које ово дело садржи, одговоримо најпре у чему је посебан значај управо оваквог приступа?

За разлику од анализе докумената насталих радом администрације, где су увек присутни ризици које носи истрзање из контекста, коришћење књижевног дела као историјског извора обично нуди један релативно заокружен поглед на тему којом се бави. Историчару, који тежи што потпунијој слици прошлог, виђење целине од стране неког савременика је увек драгоцен коректив. Осим тога, књижевност може да садржи неке теже ухватљиве аспекте прошлости: стања, процесе, атмосферу и све оне детаље који чине дух једног времена, а о којима чиновници обично не пишу и које, поготово, не покушавају да повежу. Књижевност је углавном продукт сензибилних, интелигентних и образованих људи, што им омогућаје да пре него други осете и разумеју своје време. Писац, наравно, има право и на субјективност, па и пристрасност, али евентуална тенденција се може идентификовати и узети у обзир приликом извођења закључака. Најзад, књига може да буде и лоша, али „... и у лошим књигама пишу многе истине из живота; само што су лоше написане...“³ Ротов роман се, међутим, показао и као уметничка мајсторија и као богат историјски извор.

Тема романа

У роману је кроз пропадање породице Трота приказана пропаст државе Хабсбурга и система вредности који је она штитила. Троте истовремено проживљавају два процеса: друштвено успињање, тј. прелазак из сељачке масе у елиту, које неминовно доводи и до процеса однарођавања и асимиловања њених чланова, који су пореклом из једне од мањих нација монархије. Они не само да у то улазе свесно већ томе теже.⁴ Али, оно што их уздиже то их и оптерећује, јер иако постају племићи у њима и даље живе, додуше постепено нестајући, словеначки сељаци.⁵ Њихова драма почива на тензији између губитка сељачке виталности и нових, све већих изазова, које носи наступајуће индустријско доба.

Ротова периодизација⁶

Да би се разумели, догађаји описани у роману морају се ситуирати у један шири временски контекст: период од 1789. до 1918. Он се у историјској науци назива дуги деветнаести век, који почиње Француском револуцијом, а окончава Првим светским ратом.⁷ Конзервативна Хабсбуршка Монархија је против

3 Види: Jozef Rot, *Radecki-marš*, Beograd 1991. с. 342. (у даљем тексту: Rot, *Radecki-marš*...)

4 Исто, с. 30–32, 39.

5 Исто, с. 28, 38, 70, 94.

6 Види приложеној шему.

револуционарне Француске са прекидима ратовала од 1792. до 1814, али пораз Наполеона није био и пораз револуционарних идеја. Борба против тих, по њу центрифугалних сила, опредељује понашање Царевине у том периоду. Преведено са језика историјске науке на језик теорије књижевности, садржај (нарочито идејни) дугог деветнаестог века чини фабулу романа.⁸

Изгубљена битка против Француза код Солферина 1859, вођена да би се очувале италијанске провинције, указује да је Монархија управо ту била начета и трајно угрожена од нових идеја, а од национализма нарочито. Рот је зато и узео годину 1859. за почетак радње романа, а за крај годину 1916, када, током Великог рата у коме је умирала његова држава, умире и цар Франц Јозеф. Тих 56 година чине хронолошки оквир радње у роману, тј. сиже.⁹ Поред ове две периодизације може се успоставити и трећа, на основу генерација.

Наиме, ових 56 година покрива и хронолошка подела заснована на односу чланова породице Трота према тада актуелном цару. Сам Рот се побринуо да нам на то скрене пажњу, јер имена тројице Трота, чији животи чине окосницу романа и прате живот дуговеког цара, јесу срачунат низ: деда – Јозеф, син – Франц и унук – Карл Јозеф. Име првог и име другог чине делове имена цара Франца Јозефа, исто као и име другог и једно од имена трећег. Тај трећи, последњи барон Трота, носи и име последњег цара Карла, којим почиње друго време.¹⁰ То је битан детаљ.

Постоји могућност да је тај последњи Трота ипак надживео и свог оца и свог цара и погинуо тек за владавине Карла Хабсбурга, како то већ налаже део његовог имена. Или није ни погинуо? Такву могућност отвара поступна промена његове личности, растрзане и несналажљиве у свом времену, али која покушава да разуме и прилагоди се времену које долази. Он је сличан свом деди, чије име носи, а који је такође човек растрзан и на свој начин измештен, чији живот такође пресеца смена царева. Деда је отприлике вршњак цара Франца Јозефа, кога је код Солферина спасао смрти, као што је његов унук приближно вршњак последњег цара Карла. Епоси Франца Јозефа целим својим животом припада једино Франц Трота, што је наглашено и његовим физичким изгледом: он је царева верна копија, иако је тридесетак година млађи!

Сви они имају још једног „сродника“, чији идентитет дуго времена остаје скривен, иако својим присуством, а касније одсуством даје важан тон целој композицији: то је стари слуга Жак. Његова смрт (приближно у средини романа, десета глава), након које почиње нагло и очигледно распадање поретка ствари,

7 Француска револуција је врло присутна у роману. Иако нигде није експлицитно поменута, она све време као авет лебди над Царевиним и чини важан хронолошки репер. Први светски рат је друга најважнија хронолошка разделница у роману, јер дефинитивно доноси тријумф нових идеја и пропаст поретка који је садржао бројне, иако модификоване, преостатке средњовековних схватања. Види: Rot, *Radecki-marš*... с. 155, 248.

8 У *Rečniku književnih termina*; Beograd 1992, на с. 211 поред осталог стоји: „... Ф.(абула) би се могла одредити као гола окосница радње. Али и као окосница она носи одређене потенцијале смисла и значења, те се одувек схвата и као неки праизвор смисла књижевног дела...“ (у даљем тексту: *Rečnik*...)

9 Исто, с. 782: „... Руски формалисти строго двоје фабулу и с.(и)же...“. Ми такође.

10 Види шему. Постоји у роману и четврти Трота, безимени жандармски наредник, син ситног словеначког сељака, предак тројице барона, чија улога у породици је окончана 1859, када његов син прелази у виши друштвени ранг. Време о коме књига говори није више његово време (иако оин биолошки траје и у њему) па га и не уврштајемо у ову периодизацију.

открива да је он био не само пријатељ барона Франца фон Троте, него и пријатељ система. Његов надимак Жак асоцира на израз „Жак Боном“ (фр. Jacques Bonhomme, што значи: добричина Жак, будалина Жак), којим су у средњем веку у Француској племићи називали сељаке и сиротињу уопште. Њега наслеђују нове, млађе слуге, којима се не допада да их зову Жак, који припадају социјалдемократској странци и који су одреда сумњиви.¹¹ Тиме је оцртана разлика између аполитичног Жака и политизованог припадника Трећег staleжа, који ступа на сцену. Стари Жак на самрти открива своје право име: Франц Ксавер Јозеф Кромхл. И он је дакле „род“ са баронима и царем.¹² Он, у ствари, персонификује најшире слојеве на којима је почивала друштвена пирамида, а његовом смрћу симболично је поткопан стари поредак.¹³

Рот је у овај роман уградио и много аутобиографског на шта, осим података изнетих у предговору књиге, указују и имена и презимена аутора романа и његових јунака. Сам писац зове се (Мозес) Јозеф, као и они његови јунаци који симболизују стари поредак, а у презимену породице Трота као да је садржано и његово презиме (Т) Рот(а). Можда је писац тиме желео да одреди своју позицију у односу на јунаке: сви су они један род, род који изумире. Да би избегао патетику он се у оквиру реалистичког књижевног поступка радо служи иронијом, која представља и својеврстан однос према самом себи. Вероватно је та иронија део психолошког механизма којим Рот настоји да се помири са новом ситуацијом након слома Монархије, у чему су му верни помагачи били алкохол и митоманија.¹⁴

Али, рекло би се да презиме Ротових јунака крије још неке важне садржаје. Оно је изведено из именице „der Trott“, што на немачком значи „коњски кас“, чиме се успоставља веза са насловом романа. Та композиција, која упорно прати радњу, подсећа на лаки кас коњице током параде. Наслов је писац одабрао вероватно зато што је сматрао да тај марш најбоље одражава дух друштва о коме пише. *Радецки-мари* је компоновао Јохан Штраус Старији 1849. године у част фелдмаршала Јохана Радецког, чије су победе наново удахнуле живот Монархији која се због револуције 1848. нашла на рубу пропасти. Тада су јој запретиле исте оне идеје за које Рот налази да су јој на крају и дошле главе.

Главни узроци пропасти Монархије, по Роту

Већ смо рекли да је безнадежна борба против духа новог времена испунила последњи век државе Хабсбурга. Нове идеје и технологија су цареве

11 Rot, *Radecki-marš...*, с. 299–301.

12 Изгледа да преводилац Олга Бекић није запазила какав смисао се крије из имена ротових јунака, јер сва имена доследно доноси према немачком изговору (Јозеф, Франц, Карл), а једино цареве према српском – Фрања Јосиф.

13 „... Среском начелнику се учини као да га је тек Жакова болест одједном упозорила на страшне промене у свету, и као да је запретила смрт, која можда већ вреба уз кревет старог слуге, при чему она не чека само на њега. Ако Жак умре ... умреће на изванредан начин још једном и јунак од Солферино ... и онај, кога је јунак од Солферино спасао од смрти. Ох! Није се данас само Жак разболео!“ Rot, *Radecki-marš...*, с. 193. Види шему.

14 Tomislav Bekić, *Pripovedačko umeće Jozefa Rota*, predgovor u: Jozef Rot, *Radecki-marš...*, с. 9. (у даљем тексту: Bekić, *Predgovor...*)

учиниле непотребним и немогућим.¹⁵ Рот је кроз уста грофа Хојницког грдио масоне, посланике, народне вође и новинаре због „... модерних идеја које они тамо смишљају у својим прљавим редакцијама!...“¹⁶, а које разарају Монархију. Он је дакле сматрао да је до пропасти дошло због продора нових схватања у најшире слојеве становништва, али и у саму владајућу структуру, чему је нарочито подлегала омладина.¹⁷ Погубни утицај и начине деловања најважнијих идеја Рот је прилично детаљно образложио, па ћемо се на њима мало дуже задржати.

Атеизам

Хабсбуршка Монархија је својим хетерогеним саставом и застарелим институцијама, пре свега владарском идеологијом заснованом на донекле модификованим средњевековним схватањима, у периоду који се описује у роману, представљала све изразитији анахронизам. Та идеологија је садржала претпоставку божје милости и на њој градила легитимитет владара и свог постојања. Међутим, са опадањем религиозности била је осуђена на губитак свог основног упоришта. Јозеф Рот је разумео о чему се ради и изузетно језгровито и сликовито дефинисао појаву: „... Више нико не верује у бога. Нова религија је национализам. Народ више не иде у цркву. Он одлази у национална удружења. Монархија, наша Монархија, заснована је на побожности, веровању да је бог одабрао Хабсбурге да владају над толико и толико хришћанских народа. Наш цар је световни брат папе, он је Царско и Краљевско апостолско Величанство; ниједан други владар у Европи не зависи толико од милости божје и од вере народа у божју милост...“¹⁸

Далеко од тога да је само „народ“ био прожет атеизмом. Његов погубни утицај је био захватио и управљачку структуру монархије: „... Па иако би ту и тамо погледао горе, у нади и с урођеним осећањем верника да се покојник налази на небу и да би могао оданде да га гледа, срески начелник би на крају ипак видео само познату таваницу своје собе; он је, наиме, једноставно био изгубио веру, а његова чула више нису слушала заповести његовог срца...“¹⁹ То можда није увек било споља видно, али процес је напредовао, постепено и незадрживо: „... Пошао је, као и сваког дана, на посао. И нико не би био у

15 „... Ми смо, рекао бих, последњи припадници једног света у којем још суверени владају по милости божјој, а лудаци, као ја, праве злато. ... ово је доба електрицитета, не алхемије. ... У двору Фрање Јосифа често се још пале свеће! Схватате ли? Нитроглицерин и електрицитет ће нас уништити! И то врло брзо, врло брзо!“ Rot, *Radecki-marš...*, с. 217, 218.

16 Исто, с. 225. У време када се одвија радња романа, новине (с. 225, 276) су биле најмасовнији начин ширења нових идеја, али не и једини. Знатно агресивнији и концентрисанији наступ имали су плакати (с. 232, 233), јавни скупови (с. 233) и, наравно, непосредни дијалог појединачно (с. 166, 167, 215–218).

17 Исто, с. 166, 167, 303–305, 313, 318, 381.

18 Rot, *Radecki-marš...*, с. 216. Аутор на другом месту иронично каже: „... Као крв црвени фесови на главама светлоплавих Босанаца пламетели су на сунцу као мале празничне ватрице, које је запалио ислам у част Његовог апостолског Величанства. ...“ (подвукао Г. М.). Исто, с. 254, из чега се види у којој је мери „Величанство“ било „апостолско“.

19 Исто, с. 301, 302.

стању да на њему примети да је господин Трота изгубио веру. ...”²⁰. Форма је, дакле, ту. Али садржај...

Поимања апсурдности ситуације није био поштеђен ни стари монарх, коме је и самом дојадила агонија без краја и конца: „... Видео је он како у његовом Царству залази сунце, али није ништа говорио...”²¹, или: „... Да сам барем погинуо код Солферино...”²². Притом се овде нипошто не ради само о Ротовој књижевној интерпретацији: „... Фрањо Јосип је био свјестан да живи у погрешно доба: ’У мени гледате последњег монарха старе школе’, рекао је Theodoretu Rooseveltu. ...”²³. Атеизам је отворио бескрајно пространство могућности за тумачење света у коме живимо, и у њега су се незадрживо убацивале све нове и нове идеје, развјавајући остатке преживеле идеологије.

Либерализам

Модерно значење речи *слобода* је људима старог кова било ново и нејасно. Они тек слуте да се драстично разликује од онога што они познају под тим изразом, али какве конекције по уређење друштва то може имати углавном нису назирали. Поручник Трота овде представља ту врсту људи: „... Био је послушан од свог најранијег детињства. Више није хтео да буде послушан. Он, додуше, уопште није знао шта значи слобода; али је осећао да мора да се разликује од одсуства као, отприлике, рат од маневара... Пало му је на ум да је новац муниција која је човеку потребна за слободу. ... Поседује ли он уопште нешто? Може ли он себи да приушти слободу? ... Никада раније нису га заокупљале такве мисли! Сада су га оне салетале као какво јато страних птица, гнездиле су се у његовом мозгу и тамо немирно лепршале. Сада је чуо сва збуњујућа дозивања великог света. ...”²⁴. Овде имамо све елементе за разумевање ситуације. *Слобода* је условљена новцем, а он га није имао. *Слобода* је нешто нематеријално, дакле идеја, и истовремено неаутохтоно у Монархији, што симболизује оно „... јато страних птица ... у његовом мозгу ...”. Притом, она је стизала из „великог света”, збуњивала, заводила и немилосрдно покоравала старомодне провинцијалце попут поручника Троте.²⁵

Али, тај новооткривени објект њихових жеља²⁶ је захтевао снагу којом ће се појединац одбранити пре свега од својих ближњих, такође слободних од веза старог морала. Јер, ако се принцип слободе спроведе до крајности он води у злочин, па њене границе треба наново дефинисати; а пошто се границе обично

20 Исто, с. 316.

21 Исто, с. 282.

22 Исто, с. 418.

23 Allan John Percival Taylor, *Habsburška Monarhija 1809–1918*, Zagreb 1990, с. 13 (у даљем тексту: Taylor, *Habsburška Monarhija...*)

24 Rot, *Radecki-marš...*, с. 263, 264.

25 „... Понекад је покушавао да себи поднесе рачун о изгубљеном новцу. Али никада није испевао да се сети појединих издатака, а често му нису полазила за руком ни једноставна сабирања. Није умео да рачуна. Његове мале белешнице сведочиле су о његовом очајничком настојању да одржи неки ред. ... На крају су му дозлогрдили све те бројке. И он је једном засвагда дигао руке од сваког покушаја да рачуна, с храброшћу која се рађа из немоћи и очајања. ...” Исто, с. 321.

26 Макс Демант је пред смрт свом пријатељу Троти у аманет оставио сабљу са поветом: „Буди ми добар и слободан!”, пожелевши му оно што сам није могао да досегне. Исто, с. 168.

одређују кроз борбу, Рот наступајући век додељује новом соју, примереном захтевима времена: неумољивим, поштеним и свирепим људима без смисла за хумор.²⁷ За њих имати снагу значи – имати новац, а људи старог кова су пред том силом били беспомоћни. Зато је пар зеленаша са лакоћом демолирао војну елиту гарнизона на граници, уплевши их у конце дугова и камата, који су се постепено затезали око њихових вратова. Рот је једино могао да патетично констатује: „... Гробља пограничних гарнизона скривала су многа млада тела слабих људи...”²⁸. Био је то очит пример тријумфа трговца над витезом.

Национализам

Рот национализам види као главни узрок пропасти Царевине и посвећује му највише простора: роман отпочиње борбом за очување италијанских територија у оквиру Монархије, а окончава Првим светским ратом, у коме се он дефинитивно афирмисао као један од основних принципа по коме ће се формирати државе.²⁹ Када је било речи о атеизму поменули смо да је Рот сматрао да је веру истиснула пре свега нација: „... Немачки кајзер може и даље да влада, ако га бог напусти; он може да влада по милости нације. Цара Аустроугарске бог не сме да напусти. Али сада га је напустио!...”³⁰. Да би се монарх европског типа одржао у двадесетом веку мора његову власт да потврди и народна воља, а нико у држави Хабсбурга такву потврду није хтео ни смео да тражи, јер је вероватно не би добио.³¹

Рот је кроз своје јунаке, поборнике старог поретка ствари, поименично квалификовао разне народе Монархије, која је нарочито заирала од Русије и Србије, па се у службеном општењу чак избегава помињање њихових имена, него се еуфемистички називају „словенским државама”³². Природу подозрења илуструје и то што је намесник за новоокупирану Босну и Херцеговину изабран и због „умешности да укроти дивље народе”³³. Упркос предузетим мерама, млађе генерације су све више подлегале пропаганди „из непријатељског Београда”³⁴. Због симпатија према Русији сумњиви су и Украјинци са источне границе Царевине, због чега ће се, када избије рат, наћи на удару одмазде.³⁵ Чехе је

27 Исто, с. 248 и 318.

28 Исто, с. 178.

29 „... Иако је талијански покрет био мален и материјално слаб, његова идеја водила била је Хабсбуршкој Монархији тотално субверзивна и зато су Metternich и његов састав стално ратовали с њим ... Попут сукоба са Србијом и идућем столећу, сукоб између Хабсбуршког Царства и талијанског национализма симболизирао је сраз између два свијета. ...” Taylor, *Habsburška Monarhija...*, с. 46. Уверимо се у даљем тексту да су књижевник Рот и научник Тејлор не једном дошли до истог закључка, чиме се потврђује легитимност наше анализе.

30 Rot, *Radecki-marš...*, с. 216, 217. Види и цитат на који се односи напомена бр. 18.

31 „... Фрањо Јосиф је ... своју армију већ видео потучену и растурену, подељену међу многим народима свог пространог Царства. ... Па, ето, њима се више не свиђа да ја њима владам, мислио је старац. ... Ту се ништа не може урадити. ...” Исто, с. 293.

32 Исто, с. 192.

33 Исто, с. 218.

34 Исто, с. 381.

35 Исто, с. 404.

један Ротов јунак сматрао „... изумитељима појма нације...”,³⁶ вероватно јер су од свих Словена у Монархији највише развили националну свест, а пољски град Краков се у његовој визури указује као „опасно гнездо”,³⁷ свакако јер је у питању познати универзитетски центар, а међу студентима треба тражити најватреније поборнике и ширитеље нових идеја. Ни немачки национализам, који се нарочито био уврежио међу студентима, није измицао Ротовој пажњи,³⁸ као ни да му је епицентар Пруска. Мађарски је, поред немачког, највише деловао у елити Монархије, због чега су ова два национализма била нарочито злоћудна.³⁹ Стање ствари није остало незапажено ни у самом врху државе, јер се цар ратним прогласом обраћа својим „народима”,⁴⁰ а не *народу*.

Као најгрлатијег националисту Рот издваја конвертита – помађареног Јеврејина, а као Хабсбуршког патриоту – Словенца.⁴¹ Он је, изгледа, сматрао да језик, порекло и вера нису пресудни при самоодређивању појединца. Такође, неко по годинама старији, као господин Кнопфмахер,⁴² може да буде поборник нових идеја, а неко по годинама млађи, као поручник Трота, заступник старих.⁴³ Рекло би се да је Рот националну припадност схватао као ствар опредељења, а не као нешто урођено или на неки други начин дато и непромењиво.⁴⁴ То даље значи да појединац временом може и да промени своја схватања, и баш та могућност је оно што током већег дела романа „убија” цару верног поручника Троту, а „рађа” непослушног грађанина Троту.

Каквом исходу описана ситуација води није било тешко претпоставити. У годинама пред рат била је јавна тајна да ће Монархија сигурно бити поражена и у то су веровали чак и племићи и официри: „... Ово царство мора пропасти. ... распашћемо се на стотине делова. ... Сви народи ће створити своје мале прљаве државе...”.⁴⁵ Да се главни проблем Хабсбуршке Монархије налазио унгар њених граница а не у Београду или Санкт-Петербургу,⁴⁶ доказује то што она рат почиње репесалијама против сопственог становништва.⁴⁷ Такав рат се

36 Исто, с. 300.

37 Исто, с. 207.

38 Исто, с. 194.

39 Исто, с. 379–381.

40 Исто, с. 401.

41 Исто, с. 379–381.

42 Исто, с. 166, 167.

43 Исто, с. 383, 384.

44 Додуше, један Ротов јунак мисли да је ненормалан природни прираштај узрок све веће надмоћи „револуционарних индивидуа” над „држави лојалним елементима”, али он је заробљеник прошлости кога Рот овде карикира. Исто, с. 300, 301.

45 Исто, с. 186, а такође и с. 304, 313.

46 Исто, с. 177. Олга Беккић (осим ако грешка није Ротова), преводечи део романа који се односи на период пре Првог светског рата, руску престоницу погрешно назива „Петровград”. Она се до 1914. године звала Санкт-Петербург, од 1914. до 1924. Петроград, а од 1924. до 1991. Лењинград. Данас се опет зове Санкт-Петербург.

47 Исто, с. 404–406.

није могао добити. Царевина је XX век дочекала као празна љуштурса коју ће сасвим извесно разорити први већи потрес.⁴⁸ Тај потрес донео је Велики рат.

Социјализам

Технолошки и економски развој који је постепено захватао Црвину довео је и до стварања нових друштвених слојева, који су имали и своје специфичне, раније непознате, потребе које нису могле да буду задовољене у оквиру постојећих институција. Зато, колико год да је претња националном револуцијом била језива у очима присталица постојећег поретка ствари, иза ње се помаљао један још дубљи круг пакла: могућност социјалне револуције. Та разлика потиче отуд што је национализам било и у горњим слојевима друштва, чак и међу племством, а грађански слој је био његов главни носилац. Национална револуција, која би донела пропаст династији и распарчала Црвину, ипак не би из темеља променила друштвену структуру. Социјална револуција би је изменила.⁴⁹

Погледајмо то очима среског начелника Франца фон Троте: „... Ни социјалдемократи, којима је матерњи језик немачки, не мирују. У предоници су радници претукли неког свог другара, по извештају доушника, наводно због тога што је одбио да приступи црвенима. Све је то забрињавало среског начелника, болело га, љутило, вређало...”.⁵⁰ Средства којима се свака држава брани добро су нам позната. Начин на који се срески начелник интимно одупирао „револуцији” далеко је занимљивији: „... У његовом речнику, па и у службеном, те речи није било; а када би у извештају некога од својих потчињених прочитао израз ’револуционарни агитатор’ за неког од активних социјалдемократа, одмах би је прецртао и уместо ње би првеним мастилом написао ’сумњива особа’. Можда је негде у Монархији и било револуционара, али у срезу господина барона фон Троте њих није било. ...”.⁵¹ То јест, није их било све док не почне убијање по улицама.

Оваквим менталним маневрима Франц фон Трота и његови истомишљеници су практично живели на кредит, док су се из њихових леђа неконтролисано гомилале зеленашке камате незадовољства. Цех је платила наредна генерација оличена у његовом сину, поручнику Троту. При томе никога није интересовало колико је он способан да на та потраживања одговори. Масовни политички сукоби са социјалном позадином, били су новост за овог

48 „... ’Не разумем! Како то мислите да Монархија више не постоји?’ ’Наравно!’, одговори Хојници. ’Дословно узевши, она још постоји. Ми још имамо армију ... и чиновнике ... Али она се начисто распада. Она се распада, већ се распала! Један старац, коме је већ смрт за вратом, кога свака кијавица може да покоси, држи стари престо само још неким чудом, а чудо је већ и то да још може на њему да седи. А докле још, докле још?’...” Исто, с. 216.

49 „... Опасност од социјалне револуције била је 1848. збила појединачке класе око Хабсбурговаца, а сада је имала супротан ефект. Било је очито да династички ауторитет више не може савладати олују; то би можда могле учинити нове националне државе. Стога је дана подршка националном преврату, који ће служити као супстрат социјалноме, особито што су и најекстремнији социјалистички правци били, као образовани људи, национално свјесни. ...” Taylor, *Habsburška Monarhija...*, с. 304. Одломак се односи на 1918. годину.

50 Rot, *Radecki-marš...*, с. 192.

51 Исто.

племића и официра, наученог и навиклог да се реч *народ* односи искључиво на непросвећену и интэрну сељачку гомилу. Међутим, сељаци који су прошли кроз фабрику и били изложени дејству политичке пропаганде, то више нису били, а одговор насилјем на њихова оправдана тражења био је корак ка губитку моралне основе постојања Монархије.⁵² Уосталом, идеје се не могу сузбити силом. Против њих дејство имају само друге идеје, примереније времену и околностима, а Монархија ту врсту муниције није имала.

Морални слом Царевине⁵³

Један од најважнијих узрока пропасти Монархије Рот налази у томе што скуп идеја, који дефинише скалу вредности у одређеној заједници, више није одговарао измењеним потребама и структури друштва. Или је постепено прихватање новог морала проузроковало промене у друштву, које је почело да одбацује стари морални систем? Овде не можемо разрешити ту дилему, али можемо бар да констатујемо да су то два истовремена и повезана процеса. Погледајмо како је Рот описао моралну трансформацију друштва у коме је живео и покушајмо да проблем бар донекле осветлимо.

Почнимо од витешког кодекса части, који представља окамењену есенцију старе моралне структуре. Његова главна слабост је што подразумева доминантну улогу племства, а то је неодрживо у друштву које постаје све више грађанско, и то увиђа и царски официр Макс Демант: „... Каква глупост! Та част која виси о блесавој кићанки на сабљи. ...”⁵⁴ Рот је његовог таста, господина Кнопфмахера, одабрао да опширније образложи ситуацију: „... Па, то више није у духу времена, извините, тај кодекс части! Та ми живимо у двадесетом веку! ... Народи хоће своја права, грађанин је грађанин, више никаквих привилегија за племство... Ово су сада просвећена времена. У Енглеској, на пример, краљ нема шта да каже. ...”⁵⁵ То значи да је нестајало схватање морала засновано на хришћанској лествици вредности и њему одговарајући концепт државе, замишљен као земаљски израз небеске хијерархије.

Таква морална структура подразумева истовремено и индивидуалну и колективну моралну одговорност, јер када се због *личне* увреде двојица официра поубијају у двобоју „... пуковник Ковач саопштава да су коњички капетан гроф Татенбах и пуковски лекар, доктор Демант, погинули војничком смрћу за част пука. ...”⁵⁶ (подвукао Г. М.). Да нису изашли на двобој испаштао би, трпећи срамоту (психолошка санкција преступа), цео пук. Они су, по општем и сопственом схватању, били дужни да се туку и можда погину због изречене

52 Исто, с. 232–234, 268, 269.

53 Без стручне помоћи психолога др Јована Мирића, са којим смо се консултовали и који нам је дао низ драгоцених примедби и сугестија из области психологије, а посебно психологије морала, овај одељак, као и део о Ротовим психолошким опажањима, не би могао да буде уобличен на задовољавајући начин, те му се овде на помоћи захваљујемо.

54 Rot, *Radecki-marš...*, с. 149. Презиме Макса Деманта сасвим одговара његовој оспораватељској улози у роману. Он је оспорио и самог себе, јер је због питања части убио човека и сам био убијен.

55 Исто, с. 166, 167.

56 Исто, с. 154.

увреде. Човека старинских схватања кодекс части снажно везује за колектив, од чега га не ослобађа ни свест о апсурдности те ситуације. Рот увиђа да овакав морал постепено нестаје и покушава да пронађе адекватну замену. Његов јунак др Сковронек сматра да је нужно одступити од принципа колективне, зарад очувања принципа индивидуалне одговорности: „... Ниједан човек не сме да сноси одговорност за другога”.

’Мој отац ју је за мене сносио’, рече срески начелник, ’а и мој деда за мога оца.’

’Тада је то било другачије’, одврати Сковронек. ’Данас чак ни цар не сноси одговорност за своју Монархију. Штавише, чини се да ни сам Бог не жели више да сноси одговорност за овај свет. Онда је било лакше! Све је било безбедно. ... Али данас ... свако сам мора да зна којом ће улицом да пође и у коју ће се кућу уселити. ...”⁵⁷ Старовремски људи се, видимо, осећају угрожено и дезоријентисано када *сами* морају да одлуче и *сами* прихвате одговорност за последице.

Ови примери нам скицирају схватања људи старог кова, по којима човек морално зависи од другог човека или људи, и то по две основе:

1) По хоризонтали: не суди се о човеку само као појединцу, већ и као припаднику групе (племићког сталежа, официрског кора, војне јединице, породице и сл.).

Пошто се о групи може судити и кроз једног њеног члана, преступника, остали чланови групе могу сносити консеквенце (осећати срамоту, нпр.) и без личног преступа, самим тим што су чланови те групе.

2) По вертикали: иако се појединац у основи морално оријентише према неком критеријуму добра по себи (кодекс части, нпр.), он не поступа непосредно и искључиво у односу на тај критеријум. Он има и морално надређеног посредника (отац, виши официр, цар и сл.), који га заступа, па се он мора оријентисати и према том посреднику.⁵⁸

У већ наведеном одломку Сковронек је колективистичком схватању одговорности понудио алтернативу у виду принципа непосредне индивидуалне одговорности, али ту мисао није развио даље. То касније чини, (стварно или у сну, свеједно) поручник Трота: он најпре једне ноћи голом сабљом укопава тела Украјинаца, жртава репресије његове армије, потом те „... праве и наводне издајнике...”⁵⁹ хришћански сахрањује. Сутрадан, при покушају да напоји своје жедне војнике, припаднике тог истог народа, гине. На први поглед – лудо и нејуначки: са два платнена ведрa (мешине?) за воду у рукама. То чак изгледа као иронична антитеза херојском подвигу његовог деде, 1859. код Солферина. Али, све то можда има и свој скривени смисао: поручник у последњем поглављу покушава да лично окаје грехе, које сматра и својим. Он прихвата колективну одговорност, али не и окајавање путем посредника. Да ли је тиме спасао своју

57 Исто, с. 317, 318.

58 Исто, с. 343–363. Када поручник Трота не може да врати своје дугове то јесте његова срамота, али и срамота породице, пука, и свих официра и племића Монархије. Уместо њега проблем решавају његов отац и цар. Према њима он остаје морално дужан, али је са заједнице срамота скинута. Помоћ послатог Онуфрија била је неприхватљива за поручника (с. 340–342). Трећи излаз из такве ситуације водио је у нечију смрт. Види и: с. 278, 315, 333–335.

59 Исто, с. 405, цео одломак с. 405–408.

душу и заслужио *нови животи* видећемо касније, али Рот овим моралним подвигом умногоме уравнотежује емотивну и професионалну неуспешност овог лика.

Међутим, и морал какав је до тада био најраспрострањенији у Монархији, и његова алтернатива, коју покушавају да понуде Ротови јунаци, јесу, у крајњој линији, плодови хришћанства и средњег века, и вероватно одатле потиче идеја добра по себи, коју садрже. Али, тамо где се једном уврежио атеизам, свака морална структура заснована на вери губи своје главно упориште. Атеизам, потискујући обе ове моралне структуре (које ипак имају заједнички корен и чине групу за себе), ствара простор за ширење треће, сасвим различите од њих.

Рот нам даје довољно материјала да се може направити поређење до тада преовлађујућег и новог морала. Најпре предатно стање: „... Тада је време било другачије, много строже, као што је познато. Али оно је признавало и изузетке, чак их је и волело. ... грађани (су) били људи другог реда, али понеки грађански официр постајао је лични царев ађутант; Јевреји нису имали права да траже више положаје, али су неки Јевреји постали племићи и пријатељи надвојвода; жене су се повињавале традиционалном моралу; али понека би смела да живи слободно као какав коњички официр. Била су то начела која данас називају 'лицемерним', јер смо ми много неумољивији; неумољиви, поштени и без хумора. ...".⁶⁰ Рот морални оквир у старом режиму представља као крут и испресецан многим преградама, али који зато има додатну област толерисног. Та маргина може да прихвати искакање из оквира дозвољеног, а да сам систем притом не буде угрожен.

Нови доминантни морал је примерен логици индустрије и капитала и њима одговарајућих друштвених односа, у којима је главни оријентир материјална корист. То се одлично види из разговора двојице поборника различитих морала, старог и новог: „... 'Вољите ли да служите у војсци?', упита га срески начелник. 'Искрено речено', одговори поручник Нехвал, 'могао бих себи да замислим и неки бољи позив!' – 'Како то мислите? Бољи позив?' – 'Па нешто практичније!', рече млади Нехвал. – 'Па, зар није доста практично борити се за отаџбину?', упита господин Трота. ...".⁶¹ Како за кога. Очито, појам практичности овде се не схвата на исти начин. Иза Нехвалове „практичности” стоји материјалистички поглед на свет, а иза Тротине – идеалистички. За човека старог кова постоји вредност по себи (отаџбина, нпр.), што не значи да ће свако и увек бити у стању да испуни захтеве који из тога произлазе. Човек новог времена вредност тражи пре свега у односу на себе, у чему је лако бити доследан.

Оквир моралног система, у чије темеље је уграђен утилитаризам, мора да буде осетно шири и еластичнији, ослобођен многих унутрашњих преграда које су постојале раније, из чега следи да му додатна област толерисаног није потребна. Када је препрека мање, много је лакше задовољити критеријуме и бити „поштен”, али такав морал људи теже поимају, јер му теже сагледавају контуре. А када се не зна јасно где су границе дозвољеног – сви постају судије.

60 Исто, с. 248. Ово је глас наратора, тј. самог писца, без маске неког књижевног лика.

61 Исто, с. 304. Рот запажа да различите моралне структуре могу да постоје истовремено и на истом простору, али да је по друштво пресудно која је у датом периоду доминантна.

Такав морал, дакле, захтева другачије људе, и они долазе: „... Она су још сасвим мала, та моја деца! ... а њихова лица су у сну округла и ружичаста. Па ипак, на тим лицима, док славају, има много свирепости. Понекад ми се чини да је то свирепост њиховог времена, будућности, која у сну походи децу. Не бих желео да доживим то време! ...”.⁶² Или, један још радикалнији став: „... Свет у коме још вреди живети осуђен је на пропаст, мислио је он. Свет који треба да дође после овог не заслужује ни једног пристојног житеља. Отуда и није имало неког смисла трајно некога волети, оженити се и изродити потомство. ...”.⁶³ Ови Ротови јунаци не желе да учествују у ономе што долази, они су људи старог кова, као и он сам: спремни да положе живот зарад принципа, па макар он био и погрешан. Наслеђују их људи којима сопствени материјални интерес представља врховни морални критеријум и које зато њихови претходници сматрају неморалнима, или чак аморалнима.

Однос масе и елите

Двадесети век, поред осталог, карактерише и масовност учешћа у историјским догађајима, што значи да се без обзирања на расположење *народа* више не може ефикасно владати. Иако најшири слојеви сами по себи не могу да угрозе систем, у њиховом окриљу развија се нова елита, која тежи да истисне и замени постојећу. Рот описује процес и последице организовања радника: „... Онда су дошли неки страни људи и почели да излажу неке плакате, приређују скупове, објашњавају устав и недостатке устава, да им читају из новина и да им говоре на свим језицима тога краја. ... радници су почели да штрајкују. ...”.⁶⁴ Убрзо по изласку нове елите, на сцену, замиришао је барут: „... Његови људи ставише пушке о раме, док се преко, изнад густог круга масе, уздигнути невидљивим рукама, појавише глава и труп неког човека. Ускоро је то тело, које је лебдело у ваздуху, постало средишња тачка круга. Руке тог човека биле су уздигнуте. Из његових уста извирале су неке неразумљиве речи. ...”.⁶⁵

Насупрот претендујућој, стајала је стара елита, у роману представљена старим, оронулим царем и његовим официрима и чиновницима.⁶⁶ Они су углавном били грађанског и немачког порекла⁶⁷ (или су тежили да то постану), што је постојећу социјалну подвојеност само појачавало, јер већину становника су чинили припадници других нација и то са села. Насупрот нарастајућој снази најширих слојева и нове елите, стајала је идејна јаловост и биолошка

62 Исто, с. 318.

63 Исто, с. 248.

64 Исто, с. 233.

65 Исто, с. 274.

66 О свемоћи царске администрације Рот је оставио непревазиђен опис у приповеци *Ispovest ubice ispričana jedne noći*, Beograd 1969, с. 32, 34 (у даљем тексту: Rot, *Ispovest ubice...*), где чиновник (истина руски, али у питању је универзална ситуација) доконо хвата муве које зунзарају по његовој канцеларији, откида им по једно крилце, па их тако сакате дави у својој мастионици. Потом у њу умаче перо и решава судбине људи који ову његову забаву посматрају, чекајући да дођу на ред.

67 Rot, *Radecki-marš...*, с. 180, 368.

исцрпљеност језгра старе елите – племства, коју ни инфузија новим породицама није могла да надокнади.

Хомогенизованост унутар друштвених слојева и њихова међусобна подвојеност је била већ поодмакао процес када се поручник Трота, послат да угуши радничке демонстрације, са њом први пут суочио.⁶⁸ У друштву подељеном на нови начин није било места за њега са таквим ставовима: „... и он угледа како се времена као две стене ваљају једно према другоме, а он сам поручник, бива самлевен, смрсан, између те две стене. ...”⁶⁹ Једина могућност опстанка за припадника старе елите, а он је то био, лежала је у томе да се прилагоди новим околностима. То је неизбежна судбина генерације преломног периода, којој је припадао и сам писац.

Историјска фактографија у роману

И поред пишчевог солидног познавања и разумевања историјских догађаја и појава, чињенице о земљама и времену које описује понекад су нетачне, нарочито када пише о Балкану. Током 1927. он је накратко посетио Сарајево и Београд и вероватно је са тог путовања понео утиске које је унео у нетачан и нелогичан опис постојбине Трота, села Сипоље у Словенији: „... На крајњем југу Монархије налазило се то тихо, добро село. ... У близини се налазе бунар с ђермом, воденица, ... црква и џамија. ... Око бунара стоје жене забраћене шареним марамама, обасјане и нарумењене успламтелим сунцем на заласку. Муслимани, обављајући молитву, клањају на старим ћилимима у џамији. ...”⁷⁰ Осим тога, Ротов Словенац може да напише: „... Судбина је од нашег рода граничарских сељака створила Аустријанце. ...”,⁷¹ или да осети тескобу јер „... Непосредно под мађарском влашћу живели су његови саплеменици, Словенци, ...”⁷²

Чињеница је да се Словенија почетком овог века није налазила на крајњем југу Монархије, јер су све друге јужнословенске земље у саставу Хабсбуршке државе биле јужније од ње. У Словенији тада није било муслимана, поготово не у тако рустичном амбијенту а ни прва џамија у Словенији још увек није изграђена. Бунар с ђермом и воденица припадају различитим поднебљима, равничарском и планинском, па се не могу видети у истом селу. Срби су, а не Словенци, били тај „род граничарских сељака” на који мисли Рот, а Словенци нису били на под непосредном влашћу Мађара, већ су њихове земље биле наслеђе куће Хабсбург. Можда је Рот овде мислио на Славонце или Словаке?

У ствари, у Ротовој *лиштерарној* Словенији су као у жижи згуснуте карактеристике Краљевине Југославије, које су из 1932. године, када је роман написан, буквално пренете у прошлост и на мању територију. Простор будуће Словеније

68 Исто, с. 270–272.

69 Исто, с. 274.

70 Исто, с. 159.

71 Исто, с. 174.

72 Исто, с. 381.

за такав поступак нуди привлачну локацију, јер је њено име очувано и по уласку у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁷³ Али, изгледа да ту постоји и једна важнија веза. Ротов јунак предвиђа: „... Балкан ће постати моћнији од нас. ...”⁷⁴ Ово поређење као да наговештава схватање да је Југославија наследила не само део територије бивше Монархије, него делимично и њену улогу у међународној политици, али и њене проблеме, који произлазе из географског положаја, политичког окружења, недовољне привредне и друштвене развијености и нехомогене националне и верске структуре.⁷⁵

На једном месту, бавећи се Јеврејима, Рот помиње „легендарни народ Хазара”⁷⁶ и алутира да су они примили Мојсијеву веру, што је редак пример његовог занимања за ранију историју. Ротова интересовања су готово сасвим везана за време у коме живи, као и оно које му је непосредно претходило и које га је условило. У погледу остале историјске фактографије, Ротовој обавештености се не могу ставити неке озбиљније примедбе, док се при тумачењу догађаја, појава и процеса мора приметити да је изузетно лцидан и тежи непристрасном и рационалном сагледавању и излагању историјских догађаја.

Најме, бавећи се историјским проблемима од општег значаја, Рот се дотакао и нечег што се непосредно тиче српске историје: питања одговорности за Први светски рат. Он најпре каже за царске официре: „... Тада још нису знали да ће се сваки од њих, без изузетка, неколико година касније неумитно сусрести са смрћу. Тада још нико од њих није имао довољно слуха да чује огромни механизам скривених великих млинова који су већ почели да мељу велики рат. ...”⁷⁷ Из овога не би требало закључити да је Рот фаталиста, у смислу муслиманске изреке да „алахови млинови мељу споро”, јер он касније недвосмислено указује који су то млинари у позадини догађаја: „... У оно време су највиша господа у Бечу и Петровграду већ била започела да припремају велики рат. Људи на граници осетили су да он долази раније него други; не само зато што су били навикли да наслуте будуће догађаје него и зато што су свакога дана имали прилике сопственим очима да виде предзнаке пропасти. ... Понеко од њих живео је од шпијунаже и контрашпијунаже...”⁷⁸ Ротово тумачење је, дакле, сасвим рационално: неколико година пред рат из две престонице су вршене припреме, оне су на граници биле видне и у њима су конкретно и свесно учествовали и становници пограничне зоне. Никакав фатум овде није потребан, па ни српска главна улога. Атентат на Франца Фердинанда за Рота није проузроковало Први светски рат.

73 Видели смо већ да се Рот радо поиграва именима, а именице Словенија и Словенац чине везу са словенским народима, за које је он наводно гајио симпатије. Bekić, *Predgovor...*, с. 13.

74 Rot, *Radecki-marš...*, с. 186.

75 О Хабсбуршком наслеђу и настанку Југославије види инспиративна разматрања у: Taylor, *Habsburška Monarhija...*, с. 313–324. Тејлор чак дословце каже: „Маршал Тито био је последњи Хабсбурговац...”, с. 324.

76 Rot, *Radecki-marš...*, с. 177.

77 Исто, с. 131.

78 Исто, с. 177, 178.

Ротово схватање времена

Рот је запажао да време није апсолутна категорија и да сваки поједини учесник у историјском процесу има свој психолошки доживљај времена, који зависи од густине догађаја. Он на једном месту каже: „... Неколико година! Али среском начелнику се учини да су се у те године збили многи догађаји. Чинило му се као да сунце два пута излази и залази, да свака седмица има две недеље, а сваки месец шездесет дана! А као да су се и године удвојиле! ...”⁷⁹ Био је то период богат збивањима. На другом месту Рот описује ишчекивање: „... Једноставно нису могли да поверују сопственим ушима и сваки пут би с неверицом погледали према сату. Нема сумње: време се није зауставило, оно је протицало. ...”⁸⁰ (на супрот жељи Ротових јунака). Субјективни доживљаји времена се, очито, не поклапају са техничким временом које, кроз средства за његово мерење (сат, календар), нуде природне науке. Негде између (или изван) та два схватања времена налази се историјско време за којим је трагао Јозеф Рот, па и ми са њим.

Овако Рот приказује последње дане Франца Троте, централне фигуре у роману: „... Они су протекли готово као један једини. Време је протицало мимо њега, једна широка, једнолична река која монотono жубори. ... Скамењен, као сопствени надгробни споменик, срески начелник је стајао на обали дана који промичу. Господин Трота никада није толико личио на цара Фрању Јосифа. ...”⁸¹ Преживели бродоломник једног несталог света са стране посматра догађаје и чека крај. Њега проток времена као да се и не дотиче, што је поуздан знак да неко не живи у реалности.

Да се овде не мисли само на два старца већ на цело старо друштво има много доказа. Рот у роману више пута најављује пропаст Царевине, час упозоравајући на бројне симптоме распадања које људи својевремено нису запажали, час наглашавајући далековиде речи или мисли неког појединца.⁸² Тиме он, с једне стране, дефинише временску баријеру која, услед одсуства историјских знања, садашњост већине људи старог режима дели од непознате прошлости, а с друге, њихову неспособност (поред осталог и због одсуства историјских знања) да назру искушења која доноси будућност, што чини другу баријеру, којом је њихова садашњост одељена и од будућности. Изузев ретких појединаца, попут грофа Хојницког, они плутају у вечној садашњости. Тек постепено, са примицањем слома, неки од њих прогледавају, али прекасно.

У приповеци из 1936, чија радња се одвија двадесетих година овог века у миљеу руских избеглица (бродоломника попут Ротових јунака, а и самог Рота), писац даље развија своју слику времена: „... Будући, дакле, да је време стало, простор у којем смо се налазили био је такође у неку руку ослобођен свих својих просторних закона; и као да се не налазимо на чврстом тлу, него на

79 Исто, с. 305.

80 Исто, с. 137.

81 Исто, с. 412.

82 Исто, с. 32–34, 131, 186, 196, 215–217, 293, 304, 313, 379, 380, 390.

вечно усталасаним водама вечног мора. ...”⁸³ Заменивши динамичну слику реке статичном сликом мора Рот је симболизовао заустављање времена, чиме као да је желео да каже како сматра да је окончан један велики историјски циклус.

Може се закључити да је Рот историјско време доживљавао као флуид, који има своје обале (не каже шта их чини), који има своју брзину (диктирану историјским догађајима), али која је променљива и која може да нестане и реку претвори у мочвару (периферија историјских догађања у којој се одвија други део романа). Али и ту мочвару може да заплусне талас важних збивања (почетак рата, нпр.). Тај флуид има и своје рукавце (судбине појединих људи и друштава), који могу да буду и понорнице, могу да пресуше и нестану. Он има и своје ушће, које је у вечности (шта год она била), а у вечности се налазе и извори времена, којих има више него једно.⁸⁴

Ротово гледање на мит

Рот разуме како и зашто настаје државна идеологија и како се шири, као и да је пре свега усмерена на децу, а посебно на будуће официре и државне чиновнике. Али, не зна свако што зна Рот. Јозеф фон Трота, Јунак од Солферино, прочитавши у школском уџбенику опис сопственог подвига којим је цару спасао живот и стекао племство, доживљава најтежи ударац у животу: „... 'То је лаж!', повика капетан и завитла књигу на влажну земљу. 'Па то је за децу', одговори благо његова жена. Капетан јој окрену леђа. Сав се тресао од беса...”⁸⁵ Од тог тренутка Јозеф Трота долази у сукоб са средином, јер због своје моралне структуре није у стању да прихвати да је мит потребан држави коју брани.

Пун поверења у институције, обратио се претпостављенима и после дуге процедуре добио одговор Министарства просвете које му саветује да одустане од даље жалбе. Није одустао, већ је затражио аудијенцију код цара: „... 'Видите, драги Трота!', рече цар. 'Ствар је доста неугодна. Али при томе нас двојица не пролазимо лоше! Баталите ту причу!' 'Величанство' одврати капетан, 'али то је лаж!' 'Много се лаже', потврди цар. ...”⁸⁶

Изгледа да Рот овде алудира да је цар Франц Јозеф знао каква моћ лежи у поузданом познавању прошлости, јер и на другом месту каже да је цар „... имао респекта према онима које би упитао за неке историјске догађаје...”⁸⁷

Зашто је капетан Трота у свом сељачки тврдоглавом „истеривању правде” морао наићи на овако жилав отпор кратко и јасно објашњава јавни бележник,

83 Rot, *Ispovest ubice...*, с. 60. О времену и с. 3, 5, 6.

84 Види одељак *Шта је Рот знао о свом чиниоцу?*, где се говори о крају једног времена и почетку другог. Ротове метафоре о времену упућују нас на чувену Хераклитову „слику реке” (фрагмент бр. 40). Види: Miroslav Marković, *Filozofija Herklita Mračnog*, Beograd 1983, с. 97–102.

85 Rot, *Radecki-marš...*, с. 33.

86 Исто, с. 35, 36.

87 Исто, с. 280.

коме се овај био пожалио: „... 'Сви историјски догађаји', рече бележник, 'другачије се представљају у школским уџбеницима. По мом мишљењу тако и треба да буде. Деци су потребни примери које могу да разумеју и који ће им се урезати у памћење. А праву истину сазнаће већ касније!'...”⁸⁸ А можда и неће.

Овакво образовање примерено је одговарајућем васпитању. Погледајмо како барон Франц фон Трота пропитује свога сина, унука јунака од Солферина: „... 'Шта је субординација?' – 'Субординација је обавеза безусловне пошлуности' задекларова Карл Јозеф, коју је сваки подређени дужан да изказује свом претпостављеном и сваки млађи...’ – 'Стој!', прекида га отац и исправља: '... као и сваки млађи старијем', и Карл Јозеф наставља: 'кад ови...' – 'Чим ови', исправља га стари, '... чим ови издају какву заповест.' Карл Јозеф одахну. ...”⁸⁹ Приказаном начину учења, кроз механичко памћење блокова васпитних текстова, додатну продорност даје начин који је примењен: под пресијом ауторитета, уз стално ситничаво прекидање и емоционалну напетост коју оно ствара, изазива се стресна ситуација, чиме се порука усађује у дубље слојеве свести одакле може да делује и ван контроле васпитаника.⁹⁰

Описани третман дечака, наравно, даје своје ефекте: „... Знао је имена свих чланова царског дома. Све их је искрено волео, детиње оданим срцем, а највише цара, који је био добродушан и велик, узвишен и праведан, бескрајно далек и веома близак, а посебно је био наклоњен официрима армије. Најлепше је за њега било умрети уз војну музику, а најлакше уз звуке *Радецки-марша*...”⁹¹ Ипак, како време пролази, а околности се мењају, може се десити да развој догађаја изазове сумњу у смисао усађених опредељења: „... Одједном му се учини да цару, неприступачном и сигурном у свом кристалном оклопу, Троте више нису потребне. Већ превише дуго траје мир... цар му је постајао све даљи, све више стран. ...”⁹² У конкретном случају одсуство дуго очекиваног рата, који је требао да буде сврха и оправдање оваквог васпитања, довело је до рађања сумње, а она је гробар сваке догме.

Важно је рећи и то да се Рот ипак сажалио на муке јунака од Солферина и омогућио му да кроз свој портрет, који га је врло заинтересовао и узбудио, ипак прошири спознајни хоризонт и утеши рањену душу.⁹³ Угледавши „себе” очима сликара Мозера он почиње да схвата како стварност има више него једно лице. На основу наведеног, у роману се може идентификовати снажна опозиција „лаж уџбеника историје” – „истина Мозеровог портрета”. Рот је изгледа сматрао да уметност омогућује боље сагледавање стварности, чиме опет легитимише и ову нашу анализу.

88 Исто, с. 34.

89 Исто, с. 50, 51.

90 Поручник Трота је наредио да се пуца у демонстранте упркос извесности да су то „... обични јадници и да би они можда могли бити у праву...”. Исто, с. 268, 269. Види и с. 275.

91 Исто, с. 51.

92 Исто, с. 106, 107.

93 Исто, с. 42, 43. Ни он ни његов унук нису умели да до сазнања дођу индиректно, кроз књиге (види: с. 32, 342), него само кроз искуство, што их је скупо коштало.

Ротова психолошка опажања

Претходним одељком ми смо већ закорачили на терен психолошке науке. Ротов роман је изузетно богат овом врстом грађе, а сам аутор се показао као изузетно проницљив психолог. Поделићемо његова опажања у три основне групе које се баве индивидуалном, колективном и масовном психологијом, чему ћемо додати и одељак који се непосредно тиче читаоца Ротовог романа. У примерима ће доминантну улогу имати поручник Трота, који је аутору послужио за демонстрацију већине својих психолошких запажања, од којих су нека сигурно настала интроспекцијом.

Индивидуална психологија

Рот запажа да се илузије могу узгајати и као сурогат стварности, ближа и прихватљивија ономе ко их ствара од саме реалности. Ево поручника Троте на гробу своје љубавнице: „... Њему је било ближе тело покопано у његовом сећању, него леш испод ове хумке. ...”⁹⁴ Немоћ да се разуме ситуација и утиче на ток догађаја, нарочито ако су они неповољни по појединца, воде у самосажаљење и самозаваравање: „... и мало-помало он поче између свих суморних догађаја у свом животу да наслућује неку опаку везу, као да њима управља некакво моћно, невидљиво створење пуно мржње, коме је циљ да уништи поручника. Било је јасно, што оно кажу, јасно као дан, да поручник Трота ... спада у она злосрећна бића на која је нека зла сила бацила зао поглед. ...”⁹⁵ То је, уз алкохолизам, део одбрамбеног механизма коме он прибегава јер није у стању да се суочи са стварношћу и равноправно комуницира са околином. Ово се може запазити и код других јунака, нпр. код његовог оца, Франца Троте, који дуго и упорно узгаја, а затим дефинитивно губи илузије о стању у Монархији и о њеној будућности.⁹⁶

Покушај да се скученост свог погледа на свет превазиђе може, пак, да доведе до крупних унутрашњих потреса и кризе: „... И гле: постоје, дакле, стране земље, које нису потчињене цару Франци Јосифу Првом, већ имају сопствене војске са много хиљада поручника у малим и великим гарнизонима. ... а једног поручника Монархије те земље су исто тако могле да збуне као што, на пример, некога од нас може да збуни размишљање да је Земља само једна од милиона и милиона свемирских тела, да на Млечном путу има још безброј сунаца и да свако то сунце има своје сопствене планете, те да је сам човек, дакле, само једна индивидуа, да се не каже баш сасвим грубо: једна гомилаца измета!...”⁹⁷ Бездан питања, који се отвара над човеком, Роту је овде згодно послужио да да одушка сопственој мизантропији, која је пре могла имати овоземаљске узроке. Свеједно, видимо да слика света у глави поручника Троте прети да се распадне. Криза која тресе поручника испољава се, поред осталог и кроз

94 Исто, с. 82. Такође и: „... Изгубљени људи лажу, тако рећи, наивно као деца. Лажној егзистенцији потребан је лажан темељ. ...”. Rot, *Ispovest ubice...*, с. 68.

95 Rot, *Radecki-marš...*, с. 333.

96 Види цитат на који се односи напомена бр. 51.

97 Rot, *Radecki-marš...*, с. 264.

слабост његове воље. Рот врло детаљно и убедљиво описује механизме психолошке зависности из које може да настане и нека друга (финансијска, физичка и сл.):

1. Зависност од алкохола. Примери су заиста бројни па их нећемо посебно цитирати.⁹⁸ Аутор врло упућено следи ток мисли алкохоличара, начин њиховог комуницирања и однос са околином, свакако из личног искуства.⁹⁹ Узроке алкохолизма можемо да видимо у комбинацији структуре личности и околности.

2. Зависност од коцке, врло слична алкохолизму, али још разорнија по овисника. Царски официри показују импресивну беспомоћност пред хипнотичком моћи точка за рулет.¹⁰⁰ Вероватно је Рот и то пробао.

3. Робовање ауторитету запажа се код поручника Троте, али и код његовог посланог Онуфрија, који се везао специјално за личност поручника,¹⁰¹ док поручник подлеже принципу хијерархије који му је усађен васпитањем.¹⁰²

4. Зависност од жена, која превазилази уобичајени појам љубави. У животу поручника Троте постоје три озбиљне везе, све са удатим женама. Бар два пута поуздано су у питању жене старије од њега. Можда се та склоност развила зато што је, као и његов отац, рано остао без мајке. Рот алудира да је то повезано. Прва његова љубавница, Кати Слама, умрла је на порођају, али се не зна чије дете је носила. Друга је Ева Демант, жена његовог јединог пријатеља. Због те везе доведена је у питање не само лична, него и част пука, коју је њен муж опрао својом крвљу. Поручник је осећао кривицу због ове две смрти. Трећа жена је Вали фон Таусиг, која је са своје 42 године могла да му буде мајка, а тако се и осећала и понашала. Рот на више места алудира да поручник има страх од жена. Значи, поручника Троту је, поред осталог, оптерећивао и снажно изражен Едипов комплекс.¹⁰³ За једног царског официра то је ипак мање лоша варијанта од хомосексуалних склоности које су красиле поручника Киндермана.¹⁰⁴

За прелазак у наредни одељак најбоље ће послужити тачка у којој се појединачно и опште претапају. То је појединац у служби система, чије личне карактеристике непосредно утичу на историјски процес.¹⁰⁵ Да би се владало, било на ком нивоу, мора поред бриге за лично да постоји и смисао за опште. Ако се то изгуби, губи се и способност владања, опште постаје далеко, непојмљиво и небитно: „... Шта се старог господина Троту тичу стотине хиљада нових мртваца, који су у међувремену пошли за његовим сином? Шта га се

98 Исто, с. 221–224, 239, 260, 265 итд.

99 Bekić, *Predgovor...*, с. 14, 15.

100 Rot, *Radecki-marš...*, с. 230, 231, 235–239, 245.

101 Исто, с. 98–101. Рот духовито и уверљиво описује Онуфријеву пасју верност.

102 Исто. Однос према оцу и деди: с. 158, према цару: с. 254, 255, васпитавање: с. 50, 51.

103 Исто. О смрти мајке: с. 69. О Кати: с. 68. О Еви: с. 119–126, 134, 135. О кривици: с. 68, 158. О Вали: с. 251–253, 265. О страху од жена: с. 113, 163, 164, 246.

104 Исто, с. 104, 105, 112.

105 Ово становиште Рот недвосмислено потврђује касније: „... сва такозвана крупна историјска збивања (се) уистину своде на неки момент у приватном животу њихових зачетника, или на више момнота. ... и сва велика и племенита и срамна дела која су донекле изменила свет, јесу последица некаквог сасвим безначајног догађаја о којем ми немамо ни појма. ...”. Rot, *Ispovest ubice...*, с. 8.

тичу хитна и збркана наређења претпостављених власти, која су стизала из недеље у недељу? Шта га се тиче пропаст света, коју је сада још јасније видео него некада давно видовити Хојнички? Његов син је мртав. Његова служба је завршена. Његов свет је пропао.”¹⁰⁶

Колективна психологија

Један од кохезионих фактора света чију пропаст описује Рот, чиниле су неке заједничке психолошке карактеристике. Пре свега, запажа се снажно присуство кастинске свести код официра: „... Поручник је увек осећао неку неизрециву нелагоду што се у свом звецкавом шаренилу појављује међу тамно одевеним цивилима, праћен радозналим, мрским и појудним погледима, да би попут каквог бога најзад нестао у бљештаво осветљеном улазу казина. ...”, а такође: „... Киндерман је био убеђен да су ‘цивили’ мање вредна бића. ...”¹⁰⁷ Било је и оних који су међу официре залутали, као др Макс Демант, који „... ишчекује смрт као логичан и неумитан завршетак своје погрешно изабране каријере...”¹⁰⁸ или поручник Липовиц коме „... никада није пошло за руком да потпуно из себе избаци ‘цивила’. ...”,¹⁰⁹ па и сам поручник Карл Јозеф Трота, који није имао слуха за официрске вицеове, а „... онај ко их не разуме, тај очевидно не спада међу официре. ...”¹¹⁰ Њихово „цивилно” понашање јасно одудара од војничке средине, без обзира што носе униформе. Они никада нису успели да сасвим усвоје кастинску свест.

Рот у свом роману знатан простор посвећује проблему антисемитизма. То је несумњиво била уочљива црта аустријског менталитета, међу официрима врло изражена, чим ју је Рот употребио да то друштво окарактерише. Његова осетљивост на јеврејску тематику вероватно потиче из чињенице што је био потомак асимиливане и покатоличене јеврејске породице. У роману има неколико примера антисемитских испада, један чак са смртоносним исходом: „... Татенбах поче да виче као луд: ‘Чивут, чивут, чивут!’ Поновио је то осам пута узастопце ... Свако је знао да ће сутра, још за време јутарње телесне вежбе, чути два пуцања. ...”¹¹¹ Била је то, за то време, увреда коју само крв може да спере.

Општи пад поверења у Монархију, који води ка пропасти, опажа се најпре спорадично и у детаљима, а како радња романа одиче, све више и све драматичније: „... Доктор упре прстом у цареву слику. ‘Пре годину дана још је висила у крчми!’, рече. ‘Сада крчмару више није стало да докаже своју лојалност!’...”¹¹² Рот запажа да револуције почињу у главама и да су пре свега психолошки феномен, који захвата обе супротстављене стране, а који се

106 Rot, *Radecki-marš...*, с. 411.

107 Исто, с. 101. и 107.

108 Исто, с. 147.

109 Исто, с. 335.

110 Исто, с. 108.

111 Исто, с. 135. Остали примери антисемитизма на с. 186, 206, 336.

112 Исто, с. 144.

испољава кроз губитак воље за владањем и губитак уверења да то право неко поседује: „... Син је ћутао. А отац је чуо како он ћути. И било му је као да син сваког дана изнова отказује послушност. ... сада је господин Трота постепено почео да верује да више нема права да нешто забрани. Господин срески начелник је све више клонуо духом. ...”¹¹³ Било је много таквих „синова” и „очева” у Монархији пред Велики рат, и то на свим нивоима, па је дезертерство озбиљно захватило војску још пре рата, нарочито млађе људе и припаднике невладајућих народа.¹¹⁴

Психологија масе

За овај аспект анализе издвојили би смо ефектну сцену у којој је Рот јасно изложио фазе у ескалацији сукоба војске и демонстраната. 1. „... збијена група демонстраната прође као какав облак који је изненада пао с неба поред двоструке оgrade сачињене од два реда ловаца...”, 2. „... У име закона! ... Скуп се по налогу власти растура!” ... Жандари образоваше ланац. ...” 3. „... полукруг људи се покрену. Сви појурише, вичући, према жандарима. ...” 4. „... Ловци опалише, према инструкцији мајора Цоглауера, први плотун у ваздух. ...” 5. „... На то се све смири. ... За тренутак се учини као да је настушио потпуни мир летњег поднева. ...” 6. „... Одједном се преломи продоран врисак неке жене. ...” 7. „... пошто су неки помислили да је жену погодио један од испалених метака, почеше поново насумце да бацају на војнике све што им је у том тренутку долазило под руку. ...” 8. „... Тој неколицини бацача придружило се још неколико њих, да би им се на крају сви прикључили. ...” 9. „... Уто у првим редовима паде, као покошени, неколико ловаца ... док је поручник Трота стајао прилично беспомоћан...” 10. „... Учини му се да је неко подигао његову руку, а неки страни глас из њега још једном избацио команду: „Пали!” И само је још могао да види да су пушчане цеви уперене у масу. ...”¹¹⁵

У овом Ротовом опису друштвена група и маса нису исто.¹¹⁶ Ми знамо да су групе вођене неким интересом, који кроз одређени скуп идеја, више или мање рационално, дефинишу њихове елите; док масом владају осећања, хијерархија се у њој губи, контролисано понашање нестаје, а интерес се запоставља. То важи за обе сукобљене стране, без обзира што су једни добро организовани, вођени и дисциплиновани, а други имају тек елементарну организацију. У наведеном цитату групе су се за свега неколико минута претвориле у масе, којима наређења издаје исти господар – емоције. Рот зналачки описује њихово узајамно подјаривање, педантно бележећи кораке обе стране који су водили до нове ескалације сукоба, све до крешенда у крвопролићу.

113 Исто, с. 309, 310.

114 Исто, с. 309, 310, одломак уз напомену бр. 61, а такође и с. 388, 389.

115 Исто, с. 273–275.

116 Đuro Šušnajić, *Ribari ljudskih duša. Ideja manipulacije i manipulacija idejama*, Beograd 1995, с. 83–92.

Шта је Рот знао о свом чиниоцу?

Овим није исцрпљено Ротово познавање психе. Наиме, постоји у роману и једна лукава психолошка игра са читаоцем, заснована на варљивости речи¹¹⁷ и претпоставци да читалац време поима линеарно. Читајући роман на уобичајени начин, као ток мисли од почетка до краја хронолошки доследан, ми прво стичемо утисак да најмлађи Трота гине у рату. Иако сам тренутак смрти није прецизно одређен, вест о њој стиже, изгледа, знатно пре цареве смрти у новембру 1916. Али вест, ипак, није смрт, вест може да буде и погрешна, нарочито у рату. Ако у њу посумњамо и кренемо уназад, пратећи судбину поручника Троте од њеног ушћа ка извору, наићи ћемо и на бројне друге нелогичности и упитати се да ли је он уопште умро. Решење се, изгледа, крије у Ротовим размишљањима о смрти и времену.

Рекли смо већ да је иза прве две поручникове љубави остао по један гроб. Остао је, међутим, један и иза треће. Након разлаза са Вали фон Таусиг и иступања из војске он скида униформу и као да сахрањује самог себе: „... Кофер је још био отворен. У њему је лежала Тротино војничка личност, један по свим прописима спакован леш. ... Требало је сахранити и оплакати војника Троту. ...”¹¹⁸ (подвукао Г. М.). Међутим оваква, *симболична* смрт најмлађег Троте могла би да значи и да се он ипак избавио, макар као цивил. Могао је, након рата, наставити живот као и толики други који су с новим идентитетом (стварним или симболичним) почели из почетка. А да ли је и поручник?

Он је, са становишта старих схватања, практично дезертирао. Након Сарајевског атентата, он своју одлуку да иступи из војске саопштава оцу. „... 'После ове несреће', рече отац, 'која нас је прекјуче задесила, излазак из армије исто је што и дезертерство!' 'Сва армија је дезертирала!', одговори Карл Јозеф. ...”¹¹⁹ Он је, видимо, ипак усвојио нови поглед на свет. Потом је нашао цивилни посао, пустио браду и бркове изменивши свој изглед до непрепознатљивости и рат дочекао потпуно растерећен и спокојан, као неко ко је решио свој проблем.¹²⁰ Рот нам даље приповеда и то да је по избијању рата Трота ипак опет обукао униформу, отишао на фронт и у једној чарци погинуо, глупо и нејуначки.

Али у двадесетом поглављу, на крају 398. стране, налази се дубок, али добро сакривен хронолошки рез; једне тихе летње ноћи године 1914, у оних месец дана између атентата на Франца Фердинанда и објаве рата, поручник Трота леже на ливаду и заспива. Након тог тренутка више се не може успоставити поуздана хронологија догађаја. Све што се дешава од почетка 399. странице па до цареве смрти 1916. године плута у безвременом пространству, као кроз какав ружан сан. А можда је то заиста сан? И шта ако поручник одавде па надаље *сања* да је отишао у рат и погинуо? И *сања* да му је отац умро, претходно добивши писмо о синовљевој погибији? Рот нас оставља у

117 О моћи речи: „... научио (сам) да су речи моћније од дела ... Дело, радња, само је фантом у поређењу са стварношћу, а поготово са натчулном стварношћу речи. ...”. Rot, *Ispovest ubice...*, с. 36.

118 Rot, *Radecki-marš...*, с. 393. О гробу Кати Слама: с. 68, 82, о „мртвачком ковчегу” Макса Деманга: с. 169.

119 Исто, с. 389.

120 Исто, с. 393–398.

недоумици, свакако намерно. Он, у ствари, између 398. и 399. странице пред нама отвара праву хронолошку провалију, у коју увире једно време, време старог поретка ствари, а извире друго, ново, чије се контуре већ назиру. Мајсторски захват! Писац је знао да су у огромној хронолошкој разделници коју чини Први светски рат погубљени конци многих судбина, једна више или мање не ремети општу слику. Рот је у њој сакрио и спасао грађанина Троту, жртвовавши војника Троту.

Запета на крају

Подвлачећи црту испод ове анализе, морамо да закључимо да су квалитет и количина идентификованих историјских садржаја умногоме превазишли и наша најсмелија очекивања. Радња романа несумњиво је дубоко укореењена у историјским збивањима деветнаестог века, али још више њу одређује корпус нововековних идеја и, као најдубљи слој, трауматични сукоб две моралне структуре, којим је обележено финале средњовековља. Рот је овим својим романом покушао да протумачи, а можда и залечи велики унутрашњи лом који прати крај предходног и настанак новог доба и који још увек постоји у људима. То је оно чиме се он заиста бави, а не тек судбина једне породице, чак ни пропаст једне царевине, како нам се у први мах указало. Сада већ можемо, са знатном сигурношћу, сматрати да је аутор изнад свега желео да код читаоца изазове катарзу, која је, по Аристотелу, права сврха трагедије. А да је *Радецки-марш* заиста замишљен као античка трагедија доказује и оно најочигледније од свега: троделна структура романа, плус епilog. То нас враћа у пети век п.н.е., када су се песници надметали са по три трагедије и једном сатирском игром, и још приближније, до Есхила, чије су драме усредсређене на судбину једне породице током неколико генерација, а чији „... трагични заплети не воде нужно катастрофи, већ често разрешењу, у измирењу и успостављању нарушеног вишег поретка...“.¹²¹ У Ротовој пројекцији даљи развој догађаја је скривен, али ипак постоји, без обзира на делимични дисконтинуитет. Пре свега због тога, а упркос катастрофичном историјском контексту и захтевима правописа, сматрамо да писац свој роман није окончао тачком.

¹²¹ *Rečnik...*, с. 873. На истој и следећој страни налазимо и да касији „... Развој у правцу етичке анализе мита и психолошког тумачења поступка митских хероја, који је наговештен код Софокла, даје основно обележје Еурипидовој т. (трагедији). У другој половини 5. в. п.н.е. појединац је, у крилу атинске демократије, постајао све самосвеснији, све мање је био спреман да се утопи у животу друштвене скупине и прихвати наслеђене норме и веровања. Широ се нови, антиаристократски и рационално-скептицистички индивидуализам; дошло је и до релативисања самог појма истине...“. О античкој трагедији с. 870–876. Рот је, нема сумње, имао солидно класично образовање, уз помоћ кога је нашао везу између трагике два времена, која дели распон од скоро две и по хиљаде година.

Goran Miloradović

Summary

HISTORICAL CONTENTS IN JOSEF ROTH'S NOVEL „RADECKY-MARSCH“

Artical is based on the presumption that it is possible to "read" literature as a historical source and to make relevant conclusions for historical science. This standpoint is illustrated by examples of identical conclusions given by J. Roth (writer) and A. P. Taylor (historian) about the history of Habsburg Monarchy.

Prior of analysis of the text, the author has elicited several levels of reading and interpretation of Roth's historical novel, i.e. literary, philosophical, psychological, historical and memoiristic level.

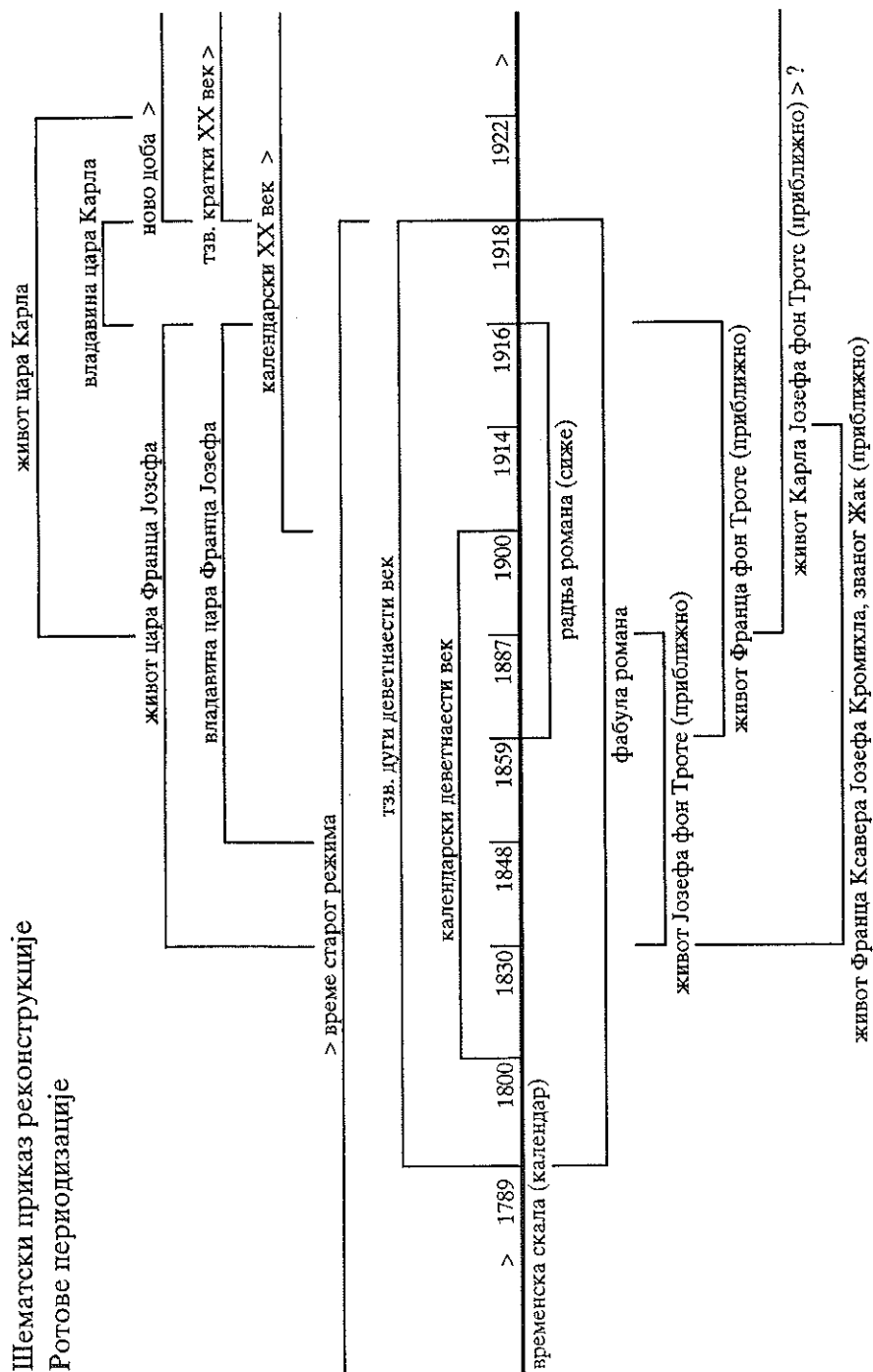
Literary level of Roth's novel was of secondary importance, whereas historical level was the focus of the analysis since the novel exploiting the following:

- explicite historical contents, related to the political history (identification of historical events and processes, as writer's criteria for the periodisation);
- social-historical contents (writer's views of the society of Habsburg Monarchy, his comprehension of the contemporary ideological tendencies and moral views);
- historical – theoretical contents (his comprehension of history, myth and time);
- psychological perceptions (through individual, collective and psychology of masses).

The author concluded that it is possible to define Roth's novel through several thematical circles:

- as a history of so called "Loing 19th century";
- as a (literary) presentation of ruling ideas in the new century (atheism, liberalism, nationalism and socialism);
- as a fight between two moral structures, which accompanied the process of disintegration and disappearing of mediaval way of thinking.

Шематски приказ реконструкције Рогове периодизације

ИСТОРИЈА ИСТОРИОГРАФИЈЕ

Владимир Кривошеј

УДК: 930.1(497.11)

„Развитак историјске науке” В. И. Герјеа – или прилог развоју српске критичке историографије

„Јасан појам о развоју историјске науке особито је потребан онијем који почињу да се баве историјом. Ова се наука сматра да је дошво сваком најпростијачнија. Изгледа као да се може почети да се изучава без нарочите спреме, а и њезини се изводи чине као да се могу одједном појмити. То је с једне стране чини популарном, а с друге пак вуче за собом мноштво штећних пошљедица. Ни о једном се приједмету не исказује колико много незрелијех разматрања, ни где нема колико незванијех раденика, ни у једној науци они који се уче не гледају тако лако на своју задаћу као у историји, а ни где оиш, као у њој, нијесу изложени опасности да рачунају себе (послије крајковременог изучавања) да су ауторитетни и стручници. Од њих се зрешака најбоље може сачувати знањем печеја историјске науке”¹

Архаичан језички стил цитираних речи указује да су негативне историографске појаве, тако актуелне и у данашње време, у пуном свом спектру уочаване као проблем и пре више од једног века. Та чињеница сама по себи, не би била необична да се књига, из које је преузет овај цитат, није појавила на српском језику не само пар деценија пре званичне победе критичке историографије у Србији, већ и пре започињања полемике Руварац-Срећковић из које је, по стереотипном гледишту, изнедрена српска научна историографија. Реч је о књизи коју је шездесетих година прошлога века написао „професор Московскога универзитета” В. И. Герје, да би већ 1871. године „У Биограду, у Државној штампарији” (како пише на корицама), био штампан њен превод на српски језик, који је „начинио архимандрит Н. (Нићифор) Дучић”²

- 1 В. И. Герје, *Развитак историјске науке* (превео архимандрит Н. Дучић), Београд 1871, с. 5.
- 2 На жалост, о аутору књиге и њеном оригиналном, руском, издању нисмо у ситуацији да пружимо релевантне информације, осим да је књига написана између 1864. (година која се помиње на страни 170) и 1871. године (као године објављивала српског издања). Што се преводиоца тиче, скоро да не постоји вероватноћа да је 1871. у Србији постојао још један архимандрит Н. Дучић осим културног у политичког радника, историографа и преводиоца Нићифора Дучића. По свему судећи Дучићев превод Герјеве књиге није морао дуго да чека на објављивање, јер је преведена исте 1871. године, када је књига штампана. Наиме, у напомени преводиоца на страни